

ального середовища на формування особистості та професійної діяльності видатного вченого-правознавця С.В. Пахмана.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що С.В. Пахман зростав в атмосфері дворянської сім'ї з її моральними устоями, чітко сформованими поглядами на життя та суспільство, з високим рівнем культури. В результаті впливу на особистість ученого його найближчого оточення в історичній постаті С.В. Пахмана простежується гармонія правосвідомості, моралі та поведінки ученого

в рамках професії, суспільства та сім'ї. Серед чинників, які вплинули на розвиток вченого-правознавця можна виділити: найближче оточення (сім'ю), а саме вплив батька; високу мораль, яка панувала в сім'ї; високий рівень загальної культури. Культура відомого ученого-правознавця як вихідця з дворянської сім'ї являла собою широке і багатопланове явище, що включає в себе його самосвідомість і світогляд, формування яких було пов'язано зі значними історико-політичними подіями, що відбувалися у той час в Російській імперії та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихачев Д.С. Что век грядущий нам готовит / Д.С. Лихачев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruslitra.narod.ru/vekgryad.htm>.
2. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
3. Фуражева Н.С. Культура общения в русской дворянской усадьбе в конце XVIII – первой половине XIX века : дис ... канд. юрид. наук : 24.00.01 / Фуражева Наталья Сергеевна. – М., 2009. – 184 с.
4. Томсинов В.А. Семен Викентьевич Пахман (1825–1910) // Томсинов В.А. Российские правоведы XVIII–XX веков : Очерки жизни и творчества : в 2 т. – М. : Зерцало, 2007. – Т. 1. – С. 317–348.
5. Русский биографический словарь : в 25 т. / изд. под наблюдением председателя Императорского РИО А.А. Половцова. – Т. 13 : Павел, преподобный – Петр (Илейка). – СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1902. – 711 с.
6. Высочайше утвержденное образование и устав Ришельевского лицея, 2 мая 1817 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1. – Т. 34. – № 26827.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 1: Родословная Пахмана С.В.
8. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 3: Письма В. Пахмана сыну Семену Пахману.
9. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 1: Родословная Пахмана С.В.
10. ДАОО. – Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703–1907. – Оп. 1. – Спр. 4: Письма С.В. Пахмана к отцу.

УДК 347.965.343.12 (091)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БЕЗКОШТОВНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

THE HISTORICAL ASPECT OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FREE LEGAL ASSISTANCE IN UKRAINE

Богма А.В.,

головний спеціаліст-юрисконсульт

управління Пенсійного фонду України в м. Черкасах Черкаської області

Лисенко О.М.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

В статті досліджено історичні етапи становлення та розвитку безоплатної юридичної допомоги в Україні. Проаналізовано проблеми її надання з часів Київської Русі до сьогодні. На основі наукових висновків та з урахуванням історичного досвіду запропоновано шляхи вирішення проблеми надання якісної безкоштовної правової допомоги в Україні.

Ключові слова: безкоштовна юридична допомога, історія адвокатури, правова допомога, юридичні послуги, інститут правового захисту.

В статье исследованы исторические этапы становления и развития бесплатной юридической помощи в Украине. Проанализированы проблемы ее предоставления со времен Киевской Руси до наших дней. На основе научных выводов, с учетом исторического опыта предложены пути решения проблемы предоставления качественной бесплатной правовой помощи в Украине.

Ключевые слова: бесплатная юридическая помощь, история адвокатуры, правовая помощь, юридические услуги, институт правовой защиты.

The article is devoted to historical stages of formation and development of free legal aid in Ukraine. The article analyzed the problem of its delivery from the times of Kyiv Rus to the present day. On the base of scientific findings and due to the historical experience the ways proposed to solve the problem are to provide high-quality legal help to Ukraine free of charge.

Key words: free legal aid, the history of advocacy, legal assistance, legal services, the institution of legal protection.

Інститут безоплатної правової допомоги пройшов тривалий та складний шлях розвитку. На початкових етапах становлення правовий захист мав характер товариської допомоги. З появою писаного права став професійним зайняттям. На всіх етапах історичного розвитку існувала тенденція «відносної безоплатності адвокатури», оскільки була дієвим засобом маніпулювання людською свідомістю. Безкоштовні юридичні послуги мали низьку якість. Збіднілі версти населення позбавлялись можливості захистити свої права. Ефективні механізми реалізації права на безоплатну правову допомогу відсутні і сьогодні. Проведення сучасних демократичних реформ, в тому числі судової, свідчить про суттєві кроки в напрямку державного гарантування захисту прав людини. Проблема практичної реалізації права на якісну безоплатну правову допомогу залишається актуальною. Лише детальне вивчення та аналіз історичного досвіду дозволить зробити правильні кроки в реформуванні інституту захисту прав і свобод людини і громадянина на основі наукових висновків. Не даремно стародавні народи називали історію наставницею життя.

Історія адвокатури була предметом наукових досліджень Є. Васьковського [2], О. Кістяківського [3], С. Вікторського [4], А. Коні [5], які проживали на українських землях у складі Австро-Угорської та Російської імперій кінця XIX – початку XX століття. Вагомий внесок в дослідження історії адвокатури був зроблений Т. Варфоломєєвою та О. Святоцьким [6]. Окремі аспекти безоплатного правового захисту розглядалися у працях С. Шаталюка [7], В. Святоцької [8], Є. Бова [9] та ін. Серед зарубіжних науковців: Фроммгольд, Джером Франк [10], Роджер Сміт [11], Рене Кассен [12]. Комплексне дослідження становлення та розвитку безкоштовної юридичної допомоги, його місця в державному механізмі відсутнє сьогодні.

З давніх часів людина бореться за справедливість. Міфічні образи ставали захисниками первісної людини, були заступниками мореплавства, торгівлі і справедливості. [13] Першу пам'ятку про правову допомогу можна знайти в Біблії: «Въ Библии находимъ мы главу где сильный и знающій законы человекъ отстаиваетъ права вдовъ, сиротъ и неимущихъ людей». Автор вказував на пряму залежність між відношенням до людини в державі і виникненням інституту правової допомоги [14]. У Київській Русі писемне право та інститут захисту набув розвитку за умов общинного співжиття. Функції обвинувачення, покарання та захисту виконували общини [7]. Суперечки між общинами вирішувались війною, і вже з часом стало зрозуміло, що необхідним є мирний шлях вирішення конфліктів, виникла потреба в судових органах влади, якими були князь, бояри та віче. В Київській Русі процесуальне представництво знайшло закріплення в писаних джерелах давньоруського законодавства, серед яких «Руська Правда», Псковська та Новгородська судні грамоти, в основі яких були норми звичаєвого права. Саме близькі та рідні обвинуваченого виконували роль захисників

у судах, оскільки були свідками його попереднього життя (послухи) або свідками події (видоки). Однак велика кількість учасників процесу не сприяла об'єктивності і всебічності розгляду справи, тому пізніше дозволялося приводити на розгляд справи лише дві особи, яких називали «добрими людьми», які виконували функції захисту до прийняття Литовських статутів безоплатно. Холопам, закупам та деяким іншим категоріям членів громад дозволялось виступати в суді, бути свідками подій, однак виступати свідками порядного життя і бути захисниками вони не могли. Відповідно до ст. 58 Псковської Судної Грамоти (1397–1467) користуватись правом захисту могли лише жінки, діти, монахи та монахині, люди похилого віку та такі, що мають фізичні вади і не можуть з'явитися до суду особисто [15]. Новгородська Судна Грамота дозволяла мати повірених кожному [16]. Отже, за часів дії звичаєвого права та появи перших кодифікованих правових актів, правовий захист у судах мав характер товариської допомоги та моральної підтримки, а не професійного захисту.

Як відомо, українські землі тривалий час знаходились під владою Галичини, а згодом Польщі, що мало негативні соціально-політичні наслідки, однак позитивний вплив на формування правової системи нашої держави. За часів Польсько-Литовської доби формується інститут професійної адвокатури. Основними законодавчими актами були Литовські статuti у 3 редакціях (1529, 1566, 1588), магдебурзьке право діяло у містах. Надання безкоштовної правової допомоги особам, які не могли себе захистити, визначалось як обов'язкове, передбачався спеціальний урядовий захисник для вдів, сиріт, бідних людей. В Литовському статuti визначено: «Тогда врьяд маеть таковому прокуратора дармо придавати и казати от них у права мовити, и прокуратор маеть в том уряду быти послушен; а если бы прокуратор уряду в том послушон быти не хотел, таковому прокуратору и от инших особ у того суду мовенье не маеть быти допущоно». Такого захисника позбавляли права практикувати в даному судовому окрузі [17]. Литовські статuti та магдебурзьке право не знаходили свого повного застосування на українських землях, виникла потреба в кодифікації власного українського права. Така робота була проведена і її результатом стало видання проекту кодексу «Права, по которым судится малороссийский народ». Правовий акт знайшов широке застосування на практиці, хоча царським урядом не був прийнятий [3]. Важливою нормою Українського кодексу була заборона адвокату займатись справами, які «без повреждения совести призводитъ невозможно». Обов'язковим було надання адвокатами безоплатної допомоги малозабезпеченим особам, сиротам, вдовам. Функції надання такої допомоги покладалися на спеціального урядового захисника [7, с. 92]. Особлива увага повинна була надаватись якості, сумлінності такої допомоги. За умисне порушення повіреним своїх обов'язків, що завдавали чи могли завдати шкоди підзахисному, передбачалась суворая відповідальність. Та чи може особа, яка не

має коштів на оплату праці захисника, довести наявність умисної завданої адвокатом шкоди? Більшість повірених користувалося цим, надаючи безкоштовну допомогу потерпілій стороні та одержуючи винагороду від іншої. Як зазначав Г. День, «поверенные берут за всякое дело, не разсуждая о томъ, правое ли оно или не правое, темъ более, что они не отвечаютъ передъ закономъ за веденіе неправого дела... и тотъ ходатай искуснее, которій несмотря на всю видимую неправду, выигрываетъ дело» [2, с. 313]. Звичайно за таких умов звернення за безоплатною юридичною допомогою не були численними. Більшість нужденних осіб зверталися за допомогою до повірених, які не мали належної освіти та не знали законів, але обіцяли виграти справи та, як зазначав професор Лохвицький, брали «по двогривенному и штофу водки за сочиненіе просьбы» [18]. Отже категорія малозабезпечених людей, як і сьогодні, залишалася позбавленою можливості отримання належної правової допомоги. В окремих випадках дозволялась участь родичів як захисників. Вони обиралися сторонами, призначалися судом. Недоліки адвокатури були визнані офіційно на загальнодержавному рівні.

Нагальною ставала необхідність проведення реформ. Із скасуванням кріпосного права у 1864 році відбулось реформування судової системи, результатом якого стало затвердження 20 листопада 1864 року «Судових статутів», мета яких полягала в тому, щоб «...водродити въ Россіи судъ скорый, правый, милостивый и равных для всехъ подданныхъ, возвыситъ судебную власть, дать ей надлежащую самостоятельность и вообще утвердить в народъ то уваженіе къ закону, безъ коего невозможно общественное благосостояніе, и которое должно быть постояннымъ руководителемъ действий всехъ и каждаго отъ высшаго до низшаго» [19]. Присяжні повірені здійснювали організацію своєї діяльності на засадах самоврядування. При округах судових палат обиралися ради присяжних повірених. Відповідно до ст. 367 «Судових уставів» на засіданнях рад розглядалось питання призначення присяжних повірених для надання безкоштовного представництва особам, які користувалися правом «бідності» у судах по цивільним справам. (ст. 367) По кримінальним справам зобов'язання призначення повірених вести справи на безоплатній основі покладалось на голову суду [9]. Оплата праці адвокатів по даним категоріям справ здійснювалась із загального фонду, а їх ведення вважалося однією з найважливіших функцій присяжної адвокатури [20, с. 12]. Участь присяжних повірених на безоплатній основі передбачалась не в будь-якому судочинстві, а тільки в загальних судових встановленнях, не в світових... і тільки при розгляді справ по суті, а не в приватному або касаційному порядку. Вони захищають підсудних ... в окружному суді, в Судовій Палаті, в кримінальному касаційному департаменті Урядового Сенату (коли він діє як апеляційна інстанція), в особливій присутності Урядового Сенату та Судової Палати для обговорення справ про державні злочини, в Верховному суді та в військово-окружних і військово-морських

судах [9]. Законодавець визначав, що на ретельності та уважності ведення справ повинна зосереджуватись особлива увага. Обмеження таким формулюванням пояснювалось тим, що сама адвокатура, у тодішній її конфігурації, завдяки високому фаховому рівню та моральним стандартам своїх представників, була здатна ефективно виконувати покладену на неї функцію з реалізації «права бідності» [20, с. 12]. Присяжним повіреним заборонялось захищати інтереси рідних в суді. Згідно зі ст. 14 та ст. 245 «Судових уставів», законодавством дозволялось ведення справ помічниками присяжних повірених, діяльність яких знаходилась під повним контролем досвідчених повірених, отже на якість наданих послуг це не впливало, однак дозволяло зменшити навантаження на присяжних повірених та ставало безцінним досвідом для молоді. Хоча ради дуже часто проступки своїх членів залишали без належного покарання, в цілому самоуправління адвокатури мало позитивні результати. Демократичні принципи були практично реалізовані, оскільки членами рад присяжних повірених були освічені, порядні люди, громадські діячі. Відомий вислів Царя-Визволителя і творця судових статутів «правда и милость царствуютъ въ судахъ» почав ставати реальністю, а народно-юридична приказка «съ сильнымъ не борись, съ богатымъ не судись» втрачала актуальність [2, с. 335]. Прогресивні настрої дореволюційних адвокатів непокоїли царський уряд, вже у 1874 році ради присяжних повірених припинили свою діяльність. Їх функції було передано окружним судам [21, с. 10]. Згодом міністр юстиції отримав право виключати з адвокатури повірених, яких вважав негідними.

Після революційних подій 1917 року відбулось одержавлення адвокатури. Правозахисники стали державними службовцями і одержували заробітну плату за рахунок державних коштів. В таких умов професійна свобода і незалежність адвоката була втрачена. Положенням про адвокатуру Української РСР 1922 року було закріплено порядок оплати праці захисників, відповідно до якого підсудні у справах, в яких участь захисника є обов'язковою, а також особи, що визначені постановою суду незаможними, були звільнені від оплати. До захисту допускались також близькі родичі потерпілого і обвинуваченого, представники громадських організацій, державних установ [22, с. 630]. Широкого розвитку у містах набула система безоплатної допомоги у формі юридичних консультацій присяжних повірених. Правові консультації надавалися як мешканцям міст, так і сіл. У 1922 році в містах України існувало близько 160 юридичних консультацій. В 1921 році функціонувало 192 бюро по наданню безкоштовної правової допомоги [23]. Утримання таких консультацій здійснювалось за рахунок коштів громадських організацій та субсидій, отриманих від управління. Наприклад, фінансування консультацій у м. Миколаєві здійснювалась за рахунок коштів, отриманих від Комітету Опікунства народної тверезості та від Миколаївського Громадського Управління. Однак коштів не вистачало, шукаючи засоби до існування, члени

Консультації вдавались навіть до постановки спектаклю за комедією М.В. Гоголя «Ревізор» [7, с. 93].

З переходом господарства на колективні форми власності відбулась реорганізація форм роботи адвокатів. 29 жовтня 1924 року Постановою ЦВК СРСР було затверджено Основи судоустрою СРСР і союзних республік, згідно з якими передбачалось заснування колегій правонаступників для надання правової допомоги населенню. Приватна практика була ліквідована [24]. Функцію організації надання безкоштовної юридичної допомоги особам, що були визнані судом неплатоспроможними, здійснювала президія – орган управління колегій. Госпрозрахункова система оплати праці адвокатів, стала невдалою практикою для нашої держави, зустріла опір колегій захисників, якість юридичних послуг значно погіршилась, оскільки адвокатська діяльність є специфічною і не може плануватись. Нестабільність законодавства, втрата незалежності інституту адвокатури, її централізація, госпрозрахункові форми оплати не сприяли розвитку безкоштовної юридичної допомоги та поступові демократичних засад. Протягом 1936–1941 років якість надання юридичних послуг підвищилась. Заробіток між членами юридичних консультацій за кількістю та якістю виконаної роботи розподіляв завідуючий. Підвищувались вимоги до вступаючих в колегії адвокатів, однак політичні переслідування багатьох досвідчених адвокатів негативно позначились на розвитку інституту захисту прав людини.

У роки Другої світової війни особливо важливим було надання своєчасної юридичної допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей, інвалідам. Перелік випадків безкоштовного надання такої допомоги вказаним особам був розширений. НКЮ СРСР листом № Д-21 від 6 березня 1943 р. президії колегій було зобов'язано виділяти найбільш кваліфікованих адвокатів для надання такої допомоги [25]. Адвокати виступали з лекціями, проводили бесіди на правові теми, допомагали у вирішенні житлових і пенсійних питань, чергували у військкоматах та госпіталах, спільно з громадськістю сприяли в працевлаштуванні сиріт, збирали кошти у фонд оборони країни [6, с. 35].

Після закінчення Другої світової війни структурна організація обласних колегій адвокатів та юридичних консультацій істотно не змінилась. Відчутною стала потреба в кваліфікованих юридичних кадрах, вищу освіту мали лише 42%. Новий кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав більш широкий перелік випадків обов'язкової участі захисника в розгляді справи в судді [26]. Положеннями про оплату праці адвокатів в Українській РСР 1965 р. та Інструкцією про порядок оплати юридичної допомоги, яка подавалась адвокатами громадянам, підприємствам, установам, радгоспам, колгоспам та ін. передбачалось надання безоплатної юридичної допомоги у випадках, визначених законом. Президіум колегії адвокатів або керівник юридичної консультації отримував право повністю або частково звільнити громадянина від оплати і в інших випадках з урахуванням конкретних обставин. Її фінансування здійснювалось за рахунок

коштів держави. За надання юридичної допомоги адвокати отримували ставку (гарантований мінімум місячного заробітку), після нарахування якої розподілявся підріток пропорційно участі адвокатів в його утворенні. Пізніше правовими актами встановлювався максимальний розмір заробітної плати адвокатів, що негативно позначилось на роботі кваліфікованих захисників. Оскільки за 2-3 місяці до закінчення року грошовий ліміт було вичерпано, вони фактично припиняли свою роботу, а отримання адвокатом додаткової винагороди вважалось грубим вчинком, за який передбачалось виключення із адвокатури. Колегії адвокатів надавали безоплатно юридичну допомогу:

- а) при дачі громадянам роз'яснень і довідок з юридичних питань;
- б) при веденні справ за позовами про стягнення аліментів;
- в) при веденні трудових справ;
- г) при веденні справ за позовами про відшкодування збитків, заподіяних каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, зв'язаним з роботою;
- д) при веденні справ про відшкодування шкоди утриманням померлого;
- є) при складанні заяв про призначення пенсій і допомоги;
- ж) при складанні заяв, скарг та інших правових документів, які не вимагають ознайомлення з судовою справою, військовослужбовцям строкової служби, а також інвалідам I та II груп;
- з) при складанні заяв і скарг, при дачі порад на підприємствах, в установах, радгоспах, колгоспах та інших організаціях, в прийомних виконкомів Рад депутатів трудящих, військкоматах і на агітпунктах;
- і) при веденні справ за позовами колгоспників до колгоспів про стягнення оплати за трудові.

При веденні справ, зазначених у підпунктах «б»), «в»), «г»), «д»), «і»), безоплатна допомога подавалась лише позивачам по справі.

Президія колегії адвокатів і завідуючий юридичною консультацією отримали право в окремих випадках, залежно від матеріального стану громадян, звільняти їх від оплати і за інші види юридичної допомоги. [27].

Крім випадків, визначених законом, органи попереднього слідства, суд і прокурор, з урахуванням майнового стану громадянина, могли звільнити його від оплати правових послуг, фінансування яких здійснювалось за рахунок бюджетних коштів. При звільненні від оплати президією колегії адвокатів або завідувачем юридичної консультації фінансування проводилось з коштів колегії. Отже повний контроль держави за порядком надання безоплатної юридичної допомоги, відсутність зацікавленості в її наданні правозахисниками в радянські часи унеможливило реалізацію захисту прав громадян.

З набуттям Україною незалежності надання безоплатної юридичної допомоги отримує державне гарантування. Ст. 59 Конституції України закріпила право кожного на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [1]. Набуває широкого розвитку «клінічна освіта».

3 серпня 2006 року наказом Міністерства освіти і науки України затверджено Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу, яким зобов'язано ректорів забезпечити створення юридичних клінік та їх функціонування відповідно до Положення [28]. Однак вищі навчальні заклади зрозуміли і прийняли їх не відразу, оскільки належне фінансування було відсутнє, а законодавча база недосконала. Фінансова підтримка міжнародних організацій та ентузіазм сподвижників зберегли розвиток юридичних клінік в Україні, які зарекомендували себе як швидка, якісна і безкоштовна юридична допомога [29]. У 2003–2004 роках створено всеукраїнську організацію – Асоціацію юридичних клінік в Україні з метою посилення їх співпраці, надання підтримки в діяльності та сприяння подальшому розвитку.

18 травня 2010 року за ініціативою Асоціації правників України було проведено перший Всеукраїнський день безкоштовної правової допомоги. 2 червня 2011 року прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», що стало суттєвим кроком на шляху до розвитку даного інституту, а отже створення демократичної, соціальної, правової держави [30].

Інститут безоплатної правової допомоги пройшов складний та тривалий шлях становлення та розвитку, однак так і не став дієвим засобом захисту прав збіднілих прошарків суспільства, а отже гарантом рівності всіх перед законом та судом. В радянській період одержавлення адвокатури, втрати нею незалежності, розгляд справ здійснювався однобічно, адвокати працювали виключно в політичних інтересах держави; значна частина правників зазнала політичних переслідувань, що зумовило дефіцит професійних захисників. Широке коло суб'єктів права на отримання безоплатної правової допомоги призвело до недобросовісного користування послугами правників. Отже, коло таких суб'єктів повинно бути обмеженим та чітко визначеним. Важливим є питання професійної підготовки та кваліфікаційних вимог захисників. Особи без належної освіти не спроможні надавати якісну юридичну допомогу. Період польсько-литовської доби свідчить про численні випадки участі у справах непрофесіоналів, які за мізерні ко-

шти обіцяли виграти справи. Звернення до таких осіб були зумовлені відсутністю дієвого механізму захисту від недобросовісного надання правової допомоги адвокатами за призначенням. Належний контроль за якістю правової допомоги відсутній і сьогодні. Важливим є залучення студентів до правозахисної роботи, однак їх діяльність повинна контролюватися фахівцями в галузі права. Значна частина судових рішень залишалась невиконаною, оскільки потребувала примусового виконання, а юридична допомога не включала в себе роботу з органами примусового виконання судових рішень. Законом України «Про безоплатну правову допомогу» і сьогодні чітко не визначено роботу з органами Державної виконавчої служби як один із основних напрямків надання безоплатної вторинної правової допомоги. Наявність дієвої системи самоорганізації адвокатури сприяє підвищенню якості її надання, однак дозволяє залишати неправомірні дії її членів без покарання. Яскравим вираженням цього став період створення Рад присяжних повірених після скасування кріпацтва у 1864 році. Необхідною є діяльність незалежного органу, що здійснює контроль за роботою правозахисників, які надають допомогу безоплатно. Актуальною була та залишається проблема відсутності достатнього фінансування безоплатної правової допомоги. Традиційно воно здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, що є неефективним, оскільки може поставити у залежність правозахисників від держави, тоді, як юрист повинен бути незалежним та зорієнтованим на правовий захист особи. Більш доцільним було б фінансування такої допомоги за рахунок цільових коштів, виділених з державного бюджету, пожертвувань та грантів. У разі винесення судом рішення на користь особи, яка скористалась правовою допомогою, оплата витрат на неї повинна відшкодуватись з іншої сторони. Такий підхід дозволить викликати особисту зацікавленість юриста в результаті розгляду справи. Отже, історичний досвід свідчить, що основними гарантіями належного безоплатного правового захисту є: незалежність адвокатури, наявність її самоврядування, чітке та повне визначення кола суб'єктів її надання та отримання, достатнє фінансування зазначеного інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : за станом на 03.09.2012 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.
2. Васильовський Є.В. Організація адвокатури / Євгеній Володимирович Васильовський. – Одеса : Изд-е Н.К. Мартынова, 1893.
3. Кістяківський О.Ф. Права за якими судиться народ малоросійський / Українська радянська енциклопедія у 12-ти томах за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К., 1974–1985.
4. Вікторський С.І. Російський кримінальний процес, вид. 2 / С.І. Вікторський – Москва : А.А. Карцева, 1912.
5. Кони А.Ф. Присяжные заседатели // Советская юстиция. – 1993. – № 17. – С. 15.
6. Історія адвокатури України / Варфоломеева Т.В., Святоцький О.Д., Кульчицький В.С. та ін. під ред. Т.В. Варфоломеевої, О.Д. Святоцького – К. : Либідь, 1992 р.
7. Шаталюк С.Д. Історичний аспект розвитку та встановлення системи безоплатної правової допомоги // Митна справа. – 2010. – № 2 (68). – С. 90–96.
8. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.О. Святоцька. – Львів, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10svoust.zip>.
9. Бова Є.Ю. Організація безкоштовної правової допомоги в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 20092.00.10 / Є.Ю. Бова. – Київ, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09beypdu.zip>.

10. Гончаренко В.О. Юридична клініка: історія і визначення [Текст] / В.О. Гончаренко // Практика діяльності «юридичних клінік» України. – 2004. – № 1. – С. 3–5.
11. Роджер Сміт. Надання безкоштовної юридичної допомоги та управління системою надання безкоштовної юридичної допомоги Великобританії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.org.uk>.
12. Рене Кассен – видатний діяч 20 століття у захисті прав людини/ упоряд. Святоцький А.Д. та ін. – Право України. – 2010. – № 10. – С. 248–249.
13. Становлення інституту адвокатури в Україні / В.В. Ридчик // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 158–161.
14. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.О. Святоцька. – Львів, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10svoust.zip>.
15. Псковська судна грамота: за станом на 1397 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XV/1480-1500/Pskovc_sud_gr/text.htm.
16. Новгородська судна грамота: за станом на 1471 рік / Памятники русского права: Вып. 2: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV вв. – [упорядн.: А. А. Зимин]. – М. : 1953. – С. 212–218.
17. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / Подг. О.Лицкевич. – Минск, 2002–2003 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
18. Лохвицкий А.В. О нашихъ ходатаяхъ по деламъ / А.В. Лохвицкий // Рус. Слово. – 1860. – № 2. – С. 44–45.
19. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на которых они основаны В 5 томах. / [Из личной библиотеки доцента юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова Трусова А.И]. – Санкт-Петербург : Государственная канцелярия, 1866–1867. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.civil.consultant.ru/sudeb_ustav.
20. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій / С.В. Гончаренко // Адвокат. – 2011. – № 11 (134). – С. 12–16.
21. Купрішин В.Ф., Суслю Д.С. На сторожі прав трудящих та інтересів держави / В.Ф. Купрішин, Д.С. Суслю. – Київ : вид-во політичної літератури України, 1973. – С. 10.
22. Положенням про адвокатуру Української РСР: за станом на 02.10.1922 // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – Харьков, 1922. – № 43. – С. 630.
23. Святоцький О.Д., Михеєнко М.М. Адвокатура України / О.Д. Святоцький, М.М. Михеєнко : навч. посібник для студентів юридичних вузів –Київ. – 1997. – С. 28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до посібника: <http://www.ukrreferat.com/index.php>.
24. Основи судоустрою СРСР і союзних республік затв. Постановою ЦВК СРСР 29.10.1924 – [Електронний ресурс] // Електронний архів – Режим доступу до закону : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2224.htm.
25. Смоленский М.Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации / М.Б. Смоленский. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studentu-vuza.ru/literatura/advokatskaya-deyatelnost-i-advok/period-s-1939-po-1962>.
26. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР прийнятий 28.12.1960 / Верховна Рада УРСР.– Офіц. вид. – К. : Відомості Верховної Ради УРСР, 1961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
27. Постанова Ради міністрів Української РСР від 08.12.1965 № 1178 про затвердження Положення про оплату праці адвокатів в Українській РСР та Інструкції про порядок оплати юридичної допомоги, яка надається адвокатами громадянам, підприємствам, установам, радгоспам, колгоспам та іншим організаціям Української РСР. – Офіц. вид. – К. : ЗП УРСР 1965 р. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови : http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP651178.html.
28. Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу 2006 р./ Верховна Рада України. –Офіц. вид. – К. : Офіційний вісник України, 2006. – № 32. – 417 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до наказу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
29. Волков С.М. Стаття студента Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.lawhelp.dli.donetsk.ua/index.php>.
30. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» 2011 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Голос України. – 2011. – № 122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.